

СОЦРЕАЛІСТИЧНІ МОТИВИ У ТВОРЧОСТІ ТУРЕЦЬКИХ ПОЕТІВ ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ (НА МАТЕРІАЛІ ПЕРЕКЛАДІВ П. ТИЧИНИ)

Надія СЕНЧИЛО

У статті на матеріалі перекладів Павла Тичини розглядаються соцреалістичні мотиви віршів турецьких поетів Тевфіка Фікрета, Галіта Фагрі та Мегмета Еміна.

The article deals with the social realist motifs of the verses of Turkish poets Tevfik Fikret, Chalid Fachri, Mehmed Emin (based on Pavlo Tychna's translations).

Сьогодні в Україні зростає інтерес до вивчення турецької літератури. Недостатньо дослідженою залишається турецька література початку ХХ століття, письменники цього періоду, у зв'язку з непростими історичними умовами, часто зверталися до соціальної тематики, змальовуючи у своїх творах реалістичні картини життя знедоленого люду. Проблему соціального реалізму порушували у своїх працях вчені Л. Алькаєва, Н. Айзенштейн, А. Танпинар, Т. Алангу.

Автор статті ставить перед собою мету, на матеріалі перекладів віршів Павла Тичини турецьких письменників 20-30 рр. ХХ століття, виокремити та проаналізувати соцреалістичні мотиви у творчості Тевфіка Фікрета, Галіта Фагрі, Мегмета Еміна. Під поняттям соцреалізму розуміємо соціальний реалізм як тип художнього мислення, яке ґрунтується на сприйнятті і художньому переосмисленні непростой для людини суспільно-життєвої дійсності.

На початку ХХ століття незначне поширення знання турецької мови та відсутність перекладів гальмувало розвиток тюркології в Україні. Проте інтерес до Туреччини постійно зростає. У 1918 році за ініціативою Є. Сташевського та І. Бабата в Києві відкрився Близькосхідний інститут, завдання якого полягало в підготовці дипломатичних і торгових працівників. Програма інституту передбачала вивчення Балкан, Туреччини та країн Арабського Сходу. З виходом України на міжнародну арену зросла потреба у спеціалістах ширшого діапазону, у зв'язку з цим у 1920 році Близькосхідний інститут було реорганізовано в Інститут зовнішніх зв'язків, а пізніше – у Торгово-промисловий технікум (1924 р.). На базі технікуму студентами був створений семінар сходознавців,

наукова робота якого полягала в критичній оцінці доповідей та повідомлень, які стосувалися східної тематики. Теми доповідей, що присвячувалися Туреччині, зводилися переважно до аналізу економіки та ринкових відносин. Аналогічний семінар діяв і при Київському інституті народного господарства. У 1925 році на спільному зібранні обох семінарів та Дому народів Сходу, з метою об'єднання сходознавчих гуртків та окремих орієнталістів в єдину наукову організацію, у січні 1926 року була створена Всеукраїнська наукова асоціація сходознавства (ВУНАС) з центром у Харкові. Саме діяльність ВУНАС мала визначальний вплив на розвиток тюркології в Україні.

ВУНАС ставила перед собою завдання сприяти науковим дослідженням східних проблем, підготовці професійних сходознавців, виданню східної літератури, розширенню наукових та культурних зв'язків зі Сходом.

Важливою формою практичного вивчення Сходу українськими вченими-сходознавцями були наукові екскурсії та експедиції.

Українські науковці та письменники почали відкривати для себе невідому Туреччину, про що свідчить ряд статей у журналах „Всесвіт” („Музеї Стамбула” В. Зуммера, вміщеній у №12 за 1929 р., „Кілька годин у Стамбулі” М. Трублаїні – №29, 1929 р. тощо) та „Червоний шлях” („Від сходу до заходу” В. Стамбулова, „Сонце поза мінаретами” – автор Кость Котко).

Серед літераторів, які не просто відвідали Туреччину, а й залишили художні твори написані українською мовою про цю країну, її народ та культуру, у яких відобразилося тогочасне сприйняття і розуміння невідомої українцям сусідньої Туреччини, привертає увагу ім'я відомого поета Павла Тичини. П. Тичина брав активну участь у створенні сходознавчих центрів в Україні. За ініціативою поета та сходознавців П. Ріттера й А. Ковалівського 1925 р. у Харкові було створено сходознавчий гурток, який пізніше влився до Всеукраїнської наукової асоціації сходознавства – ВУНАС [4, с. 168]. Туреччина мала немалий вплив на творчість літератора, про що свідчать вірші („Де країна Туреччина дивна...”, „Босфор. Сон”), переклади („З птахами” – Тевфіка Фікрета, „Нічний сторож” – Галіта Фагрі тощо), листи та щоденникові записи П. Тичини, які досі залишалися поза увагою українських тюркологів.

2 листопада 1928 року делегація українських вчених та письменників у складі В. Зуммера, О. Гладстерна, О. Сухова, П. Тичини, Л. Первомайського прибула до Туреччини для ознайомлення з літературним та культурним життям цієї країни, встановлення зв'язків з її діячами науки та культури [1, с. 3]. Візит тривав до 7 січня 1929 року. І. Фолькович у статті „До історії радянського сходознавства в Україні” наголошував, що кожен з членів делегації мав завдання зібрати наукові матеріали відповідні своїй спеціальності. Павла

Тичину цікавили матеріали з турецької літератури, які були потрібні для підготовки видання поетичної антології [9, с. 275].

У спогадах про Павла Григоровича Л. Первомайський писав, що Тичина був членом Всеукраїнської асоціації сходознавства, вивчав турецьку мову і перекладав турецьких поетів. Його поїздка була виправдана творчими інтересами [2, с. 230]. „Тичина хотів зустрітися з Назимом Хікметом, вірші якого перекладав і друкував у „Червоному шляху”, але Назим уже сидів у Прусській в’язниці... [3, с. 234].

У перші десятиріччя ХХ століття Туреччині довелося пережити великі революційні зрушення та непрості військово-політичні події, які відобразилися на країні в цілому та на турецькій літературі зокрема. Це час становлення реалізму в Туреччині, який формується у складних історичних умовах. В осмисленні літературного процесу цього періоду в Україні існували погляди, які сформулював В. Дубровський. Вважалося, що за часів султанату панувала „класична” арабізована література аристократичних кіл, якій були притаманні письменство старих форм, двірські сюжети та „висока” мова, зрозуміла виключно освіченій людині [12, с. 44]. З другої половини ХІХ століття турецька література стає на шлях реформи. Турецькі письменники вчать у європейських поетів та белетристів. З часом, запозичені стильові форми, технічні засоби та навіть сюжети з тогочасного європейського письменства замінила творча праця. В. Дубровський зазначав, що „турецьке національне відродження вимагало свого художнього усвідомлення” [12, с. 44].

„Оце тобі й сами турки. Написів турецьких таких уже тепер ніде тут немає. Власне є, але їх перефарбовують на нову абетку: латиницю замість старої арабської. Це так зараз по всій Туреччині. Жінки вже ходять без перанджі, і таких жінок, щоб закривали своє обличчя перанджею – дуже рідко зустрінеш. Туреччина реформується. Туреччина спішить нагнати те, що колись була проспала. Туреччина хоче бути європейською країною,” – писав Тичина у одному з листів до своєї племінниці Марії Тупиці [3, с. 86]. Це була реакція поета на реформи, що відбувалися за часів Республіки. Враження від поїздки до сусідньої країни вплинули і на творчі пошуки Павла Тичини.

Серед творів поета є вірші, написані під впливом поїздки до Туреччини. – А я оце згадую нашу подорож до Туреччини... Згадую – і вірші пишу, говорив Павло Григорович поету Леоніду Первомайському. Останній зафіксував це у своїх спогадах [2, с. 230].

Я настромився на твої мечеті

В юрмі, в юрмі –

Назим Хікмет в тюрмі [6, с. 540]. Такі рядки з нотою розчарування з’явилися після того, як Тичині не вдалося зустрітися з турецьким поетом у нього на батьківщині у 1928

році. Цей вірш так і залишився незакінченим, а переклади творів Н. Хікмета були надруковані лише на початку 50-років, вже після переїзду Хікмета до Радянського Союзу. Серед них – „Полю Робсону”(1951), „Ти, брате, мій, душе моя” (1951), „Зоя”(1951).

До творчості 20-х років належить і вірш „Босфор. Сон”, написаний без розділових знаків, в якому Тичина згадує перші враження від споглядання Туреччини з пароплава.

„Сині води пхлю пхлю
в темний берег плух...

Туреччина перед нас появилась...” [6, с. 541].

Серед творів Павла Тичини є і такий, який розкриває образи поезії дівану.

Початок XVIII століття увійшов в історію Туреччини під назвою *Lale devri* „Доба тюльпанів”. Тюльпан посів панівне місце в декоруванні палаців кахлями, ілюструванні рукописів і став джерелом натхнення для поетів, зазначає Г. Халимоненко [7. с.82]. Тюльпан став символом нових ренесансних подій, що зародилися під впливом західної цивілізації [7. с.82]. Дуже влучно передав атмосферу цієї доби Павло Тичина у вірші „Де країна Туреччина дивна...” У творі відобразилися символи поезії дівану XVIII століття, зокрема, образ блакитного тюльпана, який, очевидно, глибоко вразив поета. Описуючи історію турецької літератури цього періоду, Г. Халимоненко вказує, що Ахмед III у садах свого палацу започаткував свято тюльпанів. Султан дуже любив ці квіти, а особливо ті, що мали назву „блакитна перлина” [7. с.82]. Саме цей період з історії турецької культури і відображено у вірші українського поета.

Засвоєння етнографічних та історичних відмінностей чужоземної культури, відображення їх у творчій спадщині українського письменника сприяло збагаченню тематики та образності в українській літературі. Тичина звернувся до нових невідомих ще східних образів, які не вписувалися у традиційне використання східних тем, сюжетів, історичних чи легендарних фактів з минулого українсько-східних взаємин.

Збираючи матеріали для антології нової турецької поезії, український письменник мав змогу ознайомитися з течіями тогочасної турецької поезії, „соціально-побутовими умовами поетичної творчості” та її представниками. У звіті про поїздку делегації членів ВУНАС у Туреччину 1929 року, який було надруковано у журналі „Східний світ” зазначається, що „для антології нової турецької поезії (переважно республіканської доби), що проектує П. Тичина, важливі не лише тексти поетичних творів, але й соціально-побутові умови поетичної творчості і особи громадян-поетів. Надзвичайно важливі відомості, які зібрав П. Тичина, і його особові спостереження в цій галузі, являють велику літературно-біографічну цінність. Зокрема П. Тичина встановив, які соціальні настрої впливають на поетичну творчість сучасних турецьких поетів. На їхній творчості

відбиваються особливості сучасного економічного стану Туреччини. Особовий контакт П. Тичини з турецькими письменниками дає йому змогу вже попередньо намітити вибір творів турецьких поетів, що увійдуть до антології турецької поезії” [11. с. 384]. Крім того, з архіву поета видно, що бандеролі з книгами із Туреччини у той час йому надходили часто, зазначає І. Ільїнський [13. с. 52]. Все це дає підстави говорити про глибоку зацікавленість та серйозну роботу П. Тичини в області тюркології. Але на початку Великої Вітчизняної війни П. Тичина був евакуйований в Уфу. Після повернення до Києва через два з половиною роки, зі своєї бібліотеки, яка нараховувала понад 10 тисяч томів, знайшов лише окремі книги. Зникли цінні видання, архів з листуванням та рукописами [13. с. 51]. Про цікавий факт розповідається у спогадах І. Коститни – колишнього інспектора Міністерства освіти УРСР і помічника П. Тичини в його роботі з депутатським листуванням. І. Костина згадує (очевидно, почуте від поета), що в роки Великої Вітчизняної війни з архіву пропали листи турецьких і французьких поетів [14. с.18]. Антологія турецької літератури так і не була укладена. У творчій спадщині П. Тичини залишилися поодинокі переклади зроблені поетом наприкінці 20-х років ХХ століття, – вірші турецьких поетів Тевфіка Фікрета, Галіта Фагрі та Мегмета Еміна.

Тевфік Фікрет (1867 – 1915) – поет і журналіст, новатор, який збагатив турецьку поезію, перебудовуючи її традиційні форми, утверджуючи в ліриці громадсько-суспільну тематику. Г. Гьоненсай писав про Т. Фікрета, що йому хотілося використовувати в якості поетичної теми все, що він бачив [15. с.230]. Фікрет – представник турецької інтелігенції, якій були притаманні демократичні ідеали, що вели до пробудження народних мас, їх устремління до національного самоствердження і боротьби зі всіма проявами деспотизму. Особливо високого громадського звучання набуває поезія Т. Фікрета напередодні революції. У 1908 році під керівництвом патріотично налаштованих діячів молодотурецького руху відбулася перша в історії Туреччини буржуазна революція, яка ліквідувала деспотичний режим феодалів і відновила права конституції 1876 року. [13, с.152]. Твори Т. Фікрета цього періоду сповнені гірких роздумів про становище в країні. Він показує скільки трагізму і гіркоти ховається у повсякденному житті бідних людей. Революція не виправдала сподівань народу, тому поет виступає відвертим і послідовним викривачем антинародного режиму [5, с. 691]. Для перекладу П. Тичина обрав вірш „З птахами”, написаний з елементами експресивності, зміст якого втілений у містку алегоричну форму. Наскрізний мотив вірша – непереможність. Знесилення і перешкоди на шляху не можуть означати поразки, для борця. „Якраз передо мною провалля. Отак зупинивсь я безсилий. І я не можу бути переможеним.”[6, с. 591]. Автор закликає рухатися, летіти вперед знову і знову, бо правда і справедливість мають перемогти. Вірш

наповнений високим пафосом. Прагнення національної та соціальної свободи, боротьба за національне відродження батьківщини – основна рушійна сила для особистості. Поет вважає, що потрібно боротися за країну, в якій би не порушувались права людини, де всі б працювали на благо батьківщини і були вільними і рівними. Поезія має довільну форму, не поділена на строфи, рядки не римовані.

Вірші іншого турецького поета Галіта Фагрі (1891 – 1971) також стали об'єктом уваги П. Тичини. Вся творчість Г. Фагрі мала демократичну спрямованість, зазначається у примітках до шостого тому дванадцятитомного зібрання творів Павла Тичини, де вперше у 1985 році і був надрукований україномовний переклад вірша Х. Фагрі під назвою „Нічний сторож” (1928). Турецький поет доклав багато зусиль для вдосконалення складової системи віршування у турецькій поезії. Це не важко помітити і у перекладі П. Тичини, який значно відрізняється складовою стрункістю рядків від вірша Тевфіка Фікрета.

„Весь час ходить – нічний сторож...

Під час обходу не будемо боятись,

Спокійно, спокійно будемо спати!”

З цих рядків звучать мотиви возвеличення і довіри до людської праці, те, за що наполегливо боролися турецькі демократи. Адже роль нічного сторожа не менш важлива для суспільства, ніж роль журналіста чи політика.

Працював Тичина й над перекладами творів поета Мегмета Еміна (1869 - 1944), „одного з ідеологів пантюркізму, який пізніше примкнув до руху Ататюрка” [5, с. 671]. Вірші Еміна, раннього періоду творчості, також не позбавлені соціалістичних мотивів, проникнуті любов'ю до трудового народу, викривають суспільний лад, що породжує бідність. У віршах поет оплакує гірку долю анатолійських селян, які знаходяться під гнітом султана Абдул Хаміда. Перший з трьох перекладів П. Тичини – вірш „Дівчинка з сірниками”, був надрукований у „Бюлетні всеукраїнської наукової асоціації сходознавців” у 1927 році [10, с. 36].

„Сірники! Сірники! Три коробки за десять пара!

Моя мама голодна і хвора. Панове хороші!

Та візьміть же, купіть! Всього десять – ну що вам ті гроші?”

... „Ніхто й шматка їй так не дасть,

Бо кожен хоче мати зиск.” [5, с. 370]. У вірші змальоване суспільство, у якому панують два абсолютно протилежні полюси: багатство – бідність, сила – слабкість і суцільна корисливість, яким поет сміливо робить виклик у своїй творчості. Багатство вельмож і злиденність народу – це та беззаперечна реальність, яка змушує поета гострим і

прямолинійним словом відгукнутися на проблеми суспільства. Основними мотивами твору є мотиви сирітства, жебрацтва, корисливості.

Два інші переклади віршів „Залізо” та „Із циклу „Анатолія” Еміна вперше з’явилися у 1930 році у громадсько-політичному і літературно-мистецькому журналі „Червоний шлях”. Вірші висвітлюють тяжку непосильну працю знедоленого люду Туреччини, який змушений докласти величезних зусиль, щоб вижити у жорстокому суспільстві. Поет подає типовий образ турецької жінки-селянки, чоловік якої загинув на війні. Щоб не померти з голоду вона змушена працювати вдень і вночі. Лише сам її зовнішній вигляд викликає співчуття. Доля була жорстокою до неї, жінка втратила все: чоловіка, молодість, красу і здоров’я. Вона перетворилася на жебрачку, яка просить милостиню. Соціальні мотиви є наскрізними у творчості Мегмета Еміна - це мотиви вдівства, бідності, знедолення. У вірші „Анатолія” автор протиставляє столицю Туреччини Стамбул, іншій частині країни. Стамбул змальовується центром зосередження деспотизму і несправедливості, Анатолія – змученою батьківщиною.

Творчість турецьких літераторів початку ХХ століття наскрізно пронизана соцреалістичними темами та образами. Це перші спроби зображення типових характерів. Автори намагаються розкрити внутрішній світ героя, з’являється інтерес до психології людини, взаємодії людини з середовищем.

Отже, серед соцреалістичних мотивів, які чітко можна виділити у перекладених П. Тичиною віршах Тевфіка Фікрета, Галіта Фагрі та Мегмета Еміна, виокремлюємо наступні: мотиви вдівства, бідності, знедолення, сирітства, жебрацтва, корисливості, непереможності тощо.

З проаналізованих творів видно, що Павло Тичина звертався до творчості турецьких поетів, які шукали справедливості і прагнули кращого життя для свого народу. Це література, яку цікавить жива звичайна людина, її життя, думки та почуття. Вибрані переклади відображають ті соціальні настрої, особливості економічного та політичного стану країни, які впливали на поетичну творчість поетів періоду нової турецької літератури.

Література:

1. Зумер В. Музеї Стамбула//Всесвіт. – 1929. - №12.
2. Первомайський Л. Згадуючи Тичину//Про Павла Тичину. Статті. Нариси. Спогади. – К.,1976.
3. Тичина П. Зібрання творів у дванадцяти томах .– К., 1990. – Т.12., Кн..1.
4. Тичина П. Зібрання творів у дванадцяти томах .– К., 1990. – Т.12., Кн..2.

5. Тичина П. Зібрання творів у дванадцяти томах . – К., 1985. – Т.6.
6. Тичина П. Зібрання творів у дванадцяти томах . – К., 1983. – Т.1.
7. Халимоненко Г. Історія турецької літератури (XVII – XVIII століття). – К., 2002.
8. Дубровський В. Передмова//Омер Сейф-Еддін. Оповідання. – Х., 1932.
9. Фалькович І. К истории советского востоковедения на Украине//Народы Азии и Африки. – М., 1966. – №4.
10. Емін М. Дівчинка з сірниками (Пер. П. Тичина)//Бюлетень всеукраїнської наукової асоціації сходознавців. – 1927. – №2-3.
11. Подорож делегації членів ВУНАС до Туреччини//Східний світ. – 1929. – №1-2.
12. Дубровський В. Передне слово//Рафік Халід. Ятик Еміне. – Харків-Київ., 1931.
13. Ильинский И. Книга переживает века//Альманах бібліофіла. – М., 1980.
14. З архіву П. Тичини. Збірник документів і матеріалів. – К., 1990.
15. Nıfzı Tevfik Gönensay, Türk edebiatı tarihi. – İstanbul, 1949.